

Programplan 2015–2024

Program
Demokratisk og effektiv styring, planlegging og forvaltning – DEMOS

Programplan 2015-2024

**Demokratisk og effektiv styring,
planlegging og forvaltning –DEMOS**

© Norges forskningsråd 2015

Norges forskningsråd
Postboks 564, 1327 Lysaker
Telefon: 22 03 70 00
Telefaks: 22 03 70 01
bibliotek@forskningsradet.no
www.forskningsradet.no/

Publikasjonen kan bestilles via internett:
www.forskningsradet.no/publikasjoner

Utgiver: Norges forskningsråd, Program for demokratisk og effektiv styring, planlegging og forvaltning,
www.forskningsradet.no/demos

Grafisk design omslag: Design et cetera
Foto/ill. omslagsside: SCANPIX
Trykk: 07 Gruppen
Opplag: 100

Oslo, juni 2015

ISBN 978-82-12-03439-6 (trykk)
ISBN 978-82-12-03440-2 (pdf)

Innhold

1 Sammen drag	4
2 Innledning og bakgrunn	5
2.1 Strategiske perspektiver	5
2.2 Erfaringer fra DEMOSREG-programmet	5
3 Faglige og strukturelle mål for DEMOS	7
4 Prioriterte forskningsområder	9
4.1 Internasjonalisering, stat og lokaldemokrati	9
4.2 Helhet og sektorisering	10
4.3 Regioner og urbanisering	11
4.4 Velferdsstatens tjenester og tjenesteytere	13
5 Internasjonalt samarbeid	15
6 Kommunikasjon og formidling	16
7 Budsjett	17
8 Programmets grenseflater til andre virkemidler og programmer i Forskningsrådet	18
9 Organisering	20

1 Sammendrag

DEMOS etterfølger programmet DEMOSREG (2005-2014) og representerer en videreføring av dette. I sluttrapporten fra DEMOSREG konkluderes det med at styrken i programmet har vært den brede tematiseringen av forholdet mellom sektorer, styringsnivåer og territorielle enheter i en demokratisk kontekst. Det anbefales at disse hovedelementene videreføres i DEMOS. Samtidig representerer DEMOS programplan en fornyelse når det gjelder forskning innenfor områder som statsforvaltningen og kommunal og fylkeskommunal tjenesteyting.

DEMOS har hovedfokus på Kommunal- og moderniseringsdepartementets (KMD) ansvarsområder, som er forvaltningspolitikk, kommunalpolitikk, boligpolitikk, fysisk planlegging og regionalpolitikk. I programmet er det muligheter til å se forvaltningsforskning og kommunalforskning i sammenheng, og å stille spørsmål om hvilken rolle forvaltningen skal spille i et representativt demokrati. Det gir også mulighet til å se forvaltningsforskningen i sammenheng med øvrige samfunnsutfordringer og å undersøke hvordan offentlig forvaltning kan legge til rette for samfunnsutviklingen i ulike typer regioner. Videre har DEMOS fokus på urbanisering, samt velferdssamfunnets miljømessige, økonomiske og sosiale bærekraft. DEMOS skal fremme forskning med sikte på å forbedre grunnlaget for en helhetlig og kunnskapsbasert politikk for offentlig sektor.

Forskningen under DEMOS skal være langsiktig og kunnskapsbyggende og ta opp problemstillinger av grunnleggende karakter. Programmet skal finansiere kritisk forskning, og gi rom for teori- og metodeutvikling. Programmet vil prioritere forskningsprosjekter av høy kvalitet, og gjennom dette bygge kompetente forskningsmiljøer. Samtidig skal DEMOS være relevant og nyttig for beslutningstakere og andre brukere, og for offentlig debatt, og utvikle kunnskapsgrunnlaget for innovasjon i offentlig sektor.

Programmet skal skape fruktbare møteplasser og finansiere forskningssamarbeid på tvers av fag og forskningsmiljøer slik at relevante temaer og problemstillinger blir bredt belyst. DEMOS har som mål å stimulere til deltakelse i ulike europeiske forskningssamarbeid og å utnytte mulighetene i Horisont 2020 til å belyse problemstillinger i et internasjonalt perspektiv.

2 Innledning og bakgrunn

2.1 Strategiske perspektiver

DEMOS er et tiårig forskningsprogram (2015-2024) om utvikling av offentlig styring, planlegging og forvaltning, og dens betingelser for effektivitet og demokrati. Programmet skal gi forskningsbasert kunnskap som grunnlag for utvikling og implementering av politikk, samt bygge kompetanse og kunnskap innenfor programmets temaområder mer generelt. DEMOS etterfølger programmet Demokrati, regionalitet og styring - DEMOSREG (2005-2014).

DEMOS tar sitt utgangspunkt i grunnleggende strukturer og endringer i samfunnet, Kommunal- og moderniseringsdepartementets (KMD) ansvarsområder, samt funn og anbefalinger fra DEMOSREG.

Grunnleggende strukturer og strukturelle endringer lokalt, regionalt, nasjonalt og internasjonalt gir premisser for demokrati, offentlig styring og tjenesteproduksjon. Norges globale konkurransesituasjon forandres og det skjer strukturendringer i næringsliv og arbeidsmarkeder. Demografisk utvikling og begrenset tilgang på arbeidskraft skaper utfordringer for kommunesektoren så vel som for staten. Problemstillinger knyttet til styring, samfunnsutvikling, arealbruk og klimaendringer krever nye løsninger. Byregionene har utfordringer med hensyn til vekst, bærekraft, boligproduksjon, planlegging og samferdsel. Norge har særegne utfordringer knyttet blant annet til liten befolkning, små byer, spredtbygde områder og store avstander. Utfordringene er forskjellige i ulike deler av landet, noe løsningene må ta hensyn til. Programperioden for DEMOS sammenfaller med en kommunereform som kan endre kommunestrukturen, fylkeskommunens rolle og forholdet mellom staten og kommunene.

Kommunal- og moderniseringsdepartementets ansvarsområder omfatter forvaltningspolitikk, kommunalpolitikk, boligpolitikk, fysisk planlegging og regionalpolitikk. Dette gir programmet mulighet til å se forvaltningsforskning, kommunalforskning og planforskning i sammenheng, og å stille spørsmål om hvilken rolle forvaltningen skal spille i et representativt demokrati, herunder hvordan hensynene til styringskapasitet og politisk representativitet skal veies opp mot hverandre. Det gir også mulighet til å se denne forskningen i sammenheng med øvrige samfunnsutfordringer og å undersøke hvordan forvaltningen kan legge til rette for samfunnsutviklingen i ulike typer regioner. DEMOS er i utgangspunktet ment som en tverrgående satsing på alle departementets ansvarsområder, noe som i prinsippet åpner for forskning som knytter forbindelseslinjer innenfor hele spekteret av oppgaver. I praksis er det likevel noen begrensninger, dels som følge av at enkelte temaer blir dekket gjennom andre programmer i Forskningsrådet (se under punkt 8) eller særskilte satsinger.

2.2 Erfaringer fra DEMOSREG-programmet

DEMOSREG var finansiert i fellesskap av tidligere Kommunal- og regionaldepartementet og Miljøverndepartementet, samt av Samferdselsdepartementet. I DEMOSREG var følgende tre forskningsområder prioritert: Økonomisk utvikling og strukturelle omstillingsprosesser; Offentlig styring og planlegging; og Demokrati og politisk deltakelse.

I sluttrapporten fra DEMOSREG konkluderes det med at styrken i programmet har vært den brede tematiseringen av forholdet mellom sektorer, styringsnivåer og territorielle enheter i en demokratisk kontekst. Det anbefales at disse hovedelementene videreføres. Noen temaområder har vært godt belyst, andre svakere. Det er for eksempel behov for mer forskning innenfor områder som statsforvaltningen og kommunal og fylkeskommunal tjenesteyting.

Den internasjonale dimensjonen ble i følge sluttrapporten mangelfullt ivaretatt i DEMOSREG. Det var for få prosjekter med et internasjonalt, komparativt tilsnitt, og prosjekter som tok opp betydningen av europeisk integrasjon. Den økende globaliseringen og europeiseringen, både når det gjelder næringsutvikling, politikk, planlegging og forvaltning ble ikke tilstrekkelig belyst.

Selv om mange av prosjektene under DEMOSREG var flerfaglige, har statsvitenskap vært den dominerende disiplinen. DEMOSREG har bidratt til etableringen av flerfaglige forskernettverk og til å løfte planforskningen. De planfaglige miljøene bygger på tverrfaglig samfunnsvitenskapelig kompetanse og har utviklet en egen forskningstradisjon knyttet til planprosesser og resultater av planlegging for miljø og samfunn. Gjennom dette har planlegging som forskningstema blitt styrket også i andre fag.

Både i politikkutvikling og iverksetting har kunnskap frambragt i DEMOSREG vært nyttig. Det er likevel ikke sikkert om resultatene fra prosjektene er godt nok kjent, blir oppfattet som relevante og har kommet til anvendelse blant programmets målgrupper. Erfaringen fra DEMOSREG er at det kan være vanskelig å få forskerne til å trekke klare konklusjoner og gi anbefalinger med tanke på politikkutforming og løsningsvalg. Forskningens viktigste bidrag er i mange tilfeller å tydeliggjøre utfordringer, dilemmaer og avveininger. Det anbefales å ivareta formidling enda bedre, både fra de enkelte prosjektene og fra programmet som helhet, f. eks. gjennom at forskerne skriver 'policy briefs'.

3 Faglige og strukturelle mål for DEMOS

Programmets faglige mål:

DEMOS er et handlingsrettet program som skal bidra til å utvikle kunnskapsgrunnlaget for en demokratisk og effektiv styring, planlegging og forvaltning. DEMOS skal fremme nivå- og sektorovergripende forskning som grunnlag for en kunnskapsbasert politikk for offentlig sektor. Programmet vil være et viktig bidrag til å utvikle kunnskapsgrunnlaget for innovasjon i offentlig sektor.

Programmets strukturelle mål:

Gjennom DEMOS skal det bygges kompetente forskningsmiljøer som kan hevde seg internasjonalt innenfor de temaområdene programmet omhandler. Programmet skal bidra i den løpende samfunnsdebatten.

Forskningen under DEMOS skal være langsiktig og kunnskapsbyggende og ta opp problemstillinger av grunnleggende karakter. Programmet skal finansiere kritisk forskning, og gi rom for teori- og metodeutvikling. Programmet vil prioritere forskningsprosjekter av høy kvalitet, og gjennom dette bygge kompetente forskningsmiljøer. Samtidig skal DEMOS være relevant og nyttig for beslutningstakere og andre brukere, og være synlig i den offentlige debatt. Dette innebærer at relevans, forventede resultater, praktisk nytte og presisering av målgrupper vil tillegges vekt ved tildeling av midler.

DEMOS faglige og strukturelle mål skal realiseres gjennom at programmet skal finansiere forskning som

- er av høy vitenskapelig kvalitet
- tar for seg problemstillinger av betydning for private og offentlige samfunnsaktører, først og fremst innenfor politikk og forvaltning
- utfordrer rådende tenkemåter og utvikler nye perspektiver, både teoretisk og metodisk
- gir forskere mulighet til å definere problemstillinger, tema og perspektiver innenfor de rammene som programplanen legger
- gir grunnlag for å utvikle nye faglige/analytiske begrep som kan brukes til å forstå/analysere samfunnet.
- skisserer mulige løsninger på de problemer som blir identifisert
- fremmer samarbeid på tvers av fag, metodiske tilnærminger og forskningstradisjoner
- ivaretar begge kjønns perspektiver
- knytter til seg brukere/praktikere
- er internasjonalt orientert og forankret i internasjonal forskning
- bruker komparasjon, eksempelvis mellom steder eller land; mellom nivåer og administrative enheter; mellom aktører, sektorer og prosesser; mellom før og nå
- bidrar til miljø- og kompetansebygging i forskningssystemet på fagområdene i programmet, og prosjekter som tilrettelegger for forskerkarrierer
- benytter den gode datasituasjonen i Norge

Dette er krav som går til programmet som helhet, ikke til hvert enkelt prosjekt.

DEMOS vil i hovedsak finansiere ordinære Forskerprosjekter med en varighet på 3-4 år. Prosjekter med større prosjektbevilgninger, organisert rundt godt synlige forskere, kan gi forskningen mer armslag og programmet større tydelighet og gjennomslag. I prosjektene skal det legges opp til rekruttering av nye, yngre forskere av begge kjønn og utvikling av sterkere fagmiljøer. Andre prosjekttyper enn Forskerprosjekter vil bli vurdert i forbindelse med den enkelte utlysning.

DEMOS vil kunne bevilge midler til temanotater, synteser og oppsummeringer av eksisterende forskning på de aktuelle feltene, nasjonalt og internasjonalt. Programmet åpner også for å finansiere prosjekter med didaktiske formål, der selve kunnskapsformidlingen fra forskningen til politikere, administratorer og andre brukere av DEMOS-relatert kunnskap er formålet. Se kapittel 6 Kommunikasjon og formidling.

DEMOS har som mål å stimulere til bredere deltakelse i ulike europeiske forskningssamarbeid. EUs program for forskning og innovasjon Horisont 2020, der Norge er fullt medlem, går over årene 2014-2020. Horisont 2020 er et forsknings- og innovasjonsprogram, som både omfatter støtte til fremragende forskning, konkurransedyktig næringsliv og forskning for å løse samfunnsutfordringene. Det er et mål at DEMOS-forskningen skal utnytte mulighetene i Horisont 2020 til å belyse norske problemstillinger i et internasjonalt perspektiv.

4 Prioriterte forskningsområder

Velferdssamfunnets miljømessige, økonomiske og sosiale bærekraft reiser grunnleggende utfordringer. Hvilken rolle skal offentlig sektor spille for å møte disse? Hvilke endringer og reformer er nødvendige og ønskelige? DEMOS skal fremme forskning med sikte på å bedre grunnlaget for en helhetlig og kunnskapsbasert politikk for offentlig sektor.

Forskningstemaene i programmet er gruppert i fire områder:

1. Internasjonalisering, stat og lokaldemokrati
2. Helhet og sektorisering
3. Regioner og urbanisering
4. Velferdsstatens tjenester og tjenesteytere

Demokrati og effektivitet er problemstillinger som skal belyses innenfor og på tvers av de fire prioriterte områdene. Spørsmålene som tas opp under de enkelte tematiske områdene henger også i betydelig grad sammen. Det er ønskelig at forskningen i programmet ser på tvers av inndelingen der dette er relevant, og tar opp sammenhenger eller mer overgripende temaer og problemstillinger som angår flere av temaområdene. Innenfor programperioden vil programstyret kunne angi mer spesifikke prioriteringer i utlysningene av midler, både når det gjelder temaområder og prosjekttyper.

4.1 Internasjonalisering, stat og lokaldemokrati

Hva innebærer lokaldemokrati i en tid preget av økende globalisering, europeisering, klimautfordringer, offentlig omstilling, sterkere profesjoner og rettsliggjøring? Er et reelt lokaldemokrati mulig i en tid der gjensidig avhengighet mellom ulike myndigheter og aktører er en stadig sterkere premisse for offentlige beslutninger? Kan det være at det er ved å handle lokalt at vi kan møte de store globale utfordringene?

Lokaldemokratiet har i over 175 år vært et sentralt element i det nasjonale demokratiet i Norge, og kommunene har, i tillegg til ansvaret for å ivareta lokale fellesinteresser, et betydelig ansvar for å realisere nasjonal politikk. I dag vil ikke bare nasjonal politikk, men også globale og overnasjonale forhold, påvirke det lokale handlingsrommet. DEMOS vil sette søkelys på helheten og konsistensen i den statlige politikken overfor kommunene og på hvordan lokaldemokratiet kan videreutvikles i lys av de overnasjonale føringene. Det er behov for mer kunnskap om hvordan Norges internasjonale forpliktelser og utfordringer påvirker kommunene og av hvordan statlig politikk påvirker det lokale politiske handlingsrommet. Har kommunene selv noen påvirkningskraft og tilstrekkelig kompetanse overfor denne rettsutviklingen, og er de rustet til å håndtere konsekvensene av disse forpliktelsene? Dette er et tema som er egnet for tverrfaglige og komparative studier.

Innbyggerne er borgere av både et kommunalt og et statlig politisk fellesskap, og det er ikke åpenbart om hovedvekten av den demokratiske premisddannelsen på ulike områder av offentlig politikk skal ligge på det ene eller det andre nivået. Avveiningene mellom nasjonale og lokale hensyn er et politisk dilemma. Hvordan håndteres dette dilemmaet i ulike sektorer? Hvordan oppfattes lokaldemokratiets rolle og handlingsrom, og hvilke

forhold bidrar til å styrke og å svekke den lokalpolitiske arenaen for medvirkning og myndiggjøring?

Prinsippene for lokaldemokratiet er blant annet knyttet til *ansvarsplassering* – kommunesektoren og de folkevalgte må stå til ansvar for avgjørelser overfor borgerne – og *autonomi* – her forstått som kommunenes evne til å fatte vedtak basert på lokale preferanser og med konsekvenser for eget lokalsamfunn. I tillegg til å sette søkelys på lokaldemokratiets mulighetsområde og lokalpolitisk styring, vil programmet prioritere prosjekter som studerer innovative løsninger for å kunne sikre at innbyggernes oppfatninger når inn i de kommunale beslutningsprosessene. Dette kan være medvirkningsordninger på underkommunalt nivå eller ordninger for innbyggerinitiativer. I hvilken grad påvirkes kommunenes demokratiske legitimitet av ulike former for medvirkning?

DEMOS ønsker forskning som kan bidra til kunnskap om hvordan lokale beslutnings- og planprosesser foregår og hvordan de endres over tid. Programmet legger opp til analyser av hvem blant både offentlige og private aktører som tar initiativene, hvem som fatter beslutningene og hvem som iverksetter dem. Hvordan inkluderes næringslivet, fagforeninger, sivilsamfunnet og innbyggerne i de ulike delene av beslutningsprosessene? Påvirker ulik organisering av disse interessene utfallet av beslutningsprosessene?

Fylkeskommunens legitimitet utfordres på ulike vis, både av sviktende folkelig interesse og engasjement, og ved alternativ forankring av oppgaver og funksjoner som er for store for de enkelte kommunene. Fylkeskommunene har, i likhet med en rekke regionale organer ellers i Europa, over tid endret seg fra primært å være en tjenesteprodusent til å i større grad ha ansvar for samfunnsutviklingen. Opplevelse av identitet og regional tilknytning og betingelsene for å utvikle effektive regionale utviklingsstrategier endres, blant annet som følge av regionforstørrelse, skiftende konjunkturer, urbanisering og endrede samferdsels- og næringsstrukturer. Ulik statlig organisering og sektorinndeling på regionalt nivå bidrar til kompleksiteten. DEMOS ønsker komparativ forskning som drøfter det folkevalgte regionale nivåets grunnleggende vilkår.

4.2 Helhet og sektorisering

Forholdet mellom *samfunn* og *styringssystem* (på tvers av departementsområder, skillene statlig-kommunalt, politisk-administrativt og offentlig-privat) står sentralt for dette tematiske området av DEMOS. Programmet ønsker forskning på hvordan det eksisterende styringssystemet utfordres av endringer i samfunnet, og hva som er blitt gjort – og kan gjøres – for å skape et politisk-administrativt apparat som er dimensjonert for dagens og morgendagens utfordringer. Er det mulig å etablere organisasjonsformer og styringsvirkemidler som innfrir kravene til både styringskapasitet og styringsrepresentativitet? Systemets evne til å ivareta den enkelte innbyggers behov, både som demokratisk medborger og som bruker av offentlige tjenester, står sentralt. I hvilken grad kan systemet fornyes innenfor rammen av det eksisterende – og i hvilken grad er det nødvendig å ta et oppgjør med rotfestede prinsipper og systemtrekk?

DEMOS ønsker prosjekter som fokuserer på varige spenninger i styringssystemet, for eksempel mellom markedsordninger, nettverk og hierarkier med vekt på de enkelte offentlige institusjoner og det styringssystemet disse inngår i. Hva er betingelsene for at ulike styringsformer kan fungere godt, og hvordan kan forholdet mellom dem utvikles?

Offentlig sektor er organisert rundt sektorer og nivåer, og den økte kompleksiteten i samfunnet er i hovedsak blitt møtt med økt spesialisering. Samtidig er behovet for styring tiltagende i grenseflaten mellom nivåer og mellom sektorer. Det gjelder også i grenseflaten mot andre sfærer, som den private, den frivillige og internasjonalt. Sentrale utfordringer – bl.a. knyttet til klima/miljø, fattigdom, urbanisering, folkehelse og beredskap – må håndteres både i bredde og i dybde, både globalt og lokalt. Det er behov for mer kunnskap om hvordan europeisk integrasjon påvirker styringssystemet. Hvordan kan kravene om mer helhet innfris uten at man samtidig undergraver ulike former for ansvar og ansvarsutkreving?

Det politisk-administrative apparatets *gjennomføringsevne og styringskapasitet* bør vurderes kritisk, og forskningen ta sikte på å avdekke hvilke systemtrekk og andre forhold som hemmer og fremmer apparatets evne til å realisere politiske vedtak i samsvar med intensjonene. Hvilken rolle spiller IKT som redskap for forvaltnings- og organisasjonsutvikling, for samordning, publikumskontakt og gode tjenestetilbud? Hvordan fungerer ulike former for tilsyns-, kontroll- og revisjonsmekanismer, ut fra idealet om å fremme gode og demokratisk forankrede arbeidsmåter, rutiner, praksiser og vedtak i kommunene og i statsforvaltningen? Sistnevnte spørsmål kan bl.a. drøftes i lys av utviklingen av den regionale stats mangfoldige roller og funksjoner, og ansvaret den har for en rekke allmenne hensyn og innbyrdes motstridende, men like fullt legitime sektorpolitiske mål.

Hva som er en offentlig oppgave, og hva som er offentlig sektors yttergrenser, er fundamentale politiske spørsmål. Det er ikke nødvendigvis samsvar mellom folks forventninger til hva det offentlige skal håndtere, og det staten formelt har påtatt seg et ansvar for. Grensegangen til og interaksjonen med den private sfæren og sivilsamfunnet er en del av denne diskusjonen. Hvordan påvirkes det offentlige styringssystemets organisasjon og legitimitetsgrunnlag av diskusjonen om (og faktiske forflytninger av) offentlig sektors yttergrenser og av folks forventninger til offentlige ytelser og tjenestetilbud? Hvordan kan et styringssystem utformes for å ivareta både hensynene til likhet/standardisering på den ene siden og lokal/individuell tilpasning på den andre siden? Innebærer begrepet effektivitet noe annet i offentlig sektor enn i andre deler av samfunnet, og hva er i tilfelle forholdet mellom effektivitet og andre sentrale verdier og hensyn, som rettssikkerhet, demokrati og kvalitet? Er det politisk-administrative apparatet lydhørt overfor krav og behov i folket? Hvilken tillit har borgerne til ulike myndighetsorgan, og hvor stor legitimitet har styringssystemet i befolkningen?

Norge har et styringssystem som er bygd opp rundt organisasjoner som hver har sine særpreg, blant annet i form av nedarvede forvaltningskulturer og praksiser, og rundt en rekke spenninger mellom legitime interesser, behov og effektivitetshensyn. Hvordan har samspillet mellom styringssystemer og lederskap utviklet seg over tid? Kunnskap om dette kan også tilegnes ved å gå utenfor landets grenser: Eksisterer det en nordisk modell (i denne sammenheng forstått som et styringssystem; se også under 4.4), hvilke særtrekk har i tilfelle denne modellen – og er den under press?

4.3 Regioner og urbanisering

Norge er tett koblet sammen med Europa og verden. Det er både en nasjonal og internasjonal geografisk arbeidsdeling og konkurranse knyttet til kunnskaps- og ressursgrunnlaget. Byer og byregioner blir fremhevet som drivere i en stadig mer

kunnskapsbasert økonomi, der ulike effekter av fysisk nærhet (agglomerasjonseffekter) er vurdert som sentralt. DEMOS ønsker kunnskap om verdiskapingen i norske regioner og hvordan de hevder seg i den globale konkurransen. Hva kan gjøres for å sikre verdiskapingen på lengre sikt?

Store virksomheter inngår i økende grad i globale konserner. Hvilken betydning har denne internasjonaliseringen for produksjon, kompetanse, finansiering, ledelse og eierskap for verdiskaping i landet og i regionene? Hvordan påvirker denne utviklingen nasjonale, regionale og lokale myndigheters muligheter for planlegging og styring av den lokale og den regionale utviklingen?

Norge har i stor grad en naturressursbasert næringsstruktur som historisk har gitt god økonomisk utvikling. Omstilling til et mer kunnskapsbasert næringsliv har ofte ført til at ny virksomhet oppstår andre steder enn der den legges ned, og ofte med arbeidsledighet og utenforskap som resultat. Like fullt er de regionale økonomiske forskjellene begrenset sammenlignet med andre land. DEMOS ønsker å få belyst hvordan den nasjonale og internasjonale arbeidsdelingen fungerer, og hvordan ulike former for ressurser, produksjon, transport, forskning og utviklingstjenester, offentlig forvaltning, finansiering og ledelse henger sammen med samfunnsutvikling.

I de fleste europeiske land har regionene oppgaven som utviklingsaktør og leder regionale partnerskap med næringslivet og kommuner. Det er behov for internasjonale komparative analyser av regional utvikling, samt innsikt i ulike former for systemer for samordning av nasjonal politikk, regional innsats og private initiativ. DEMOS ønsker bedre forståelse av nasjonale og internasjonale flyttestrømmer og konsekvenser for utviklingen nasjonalt, regionalt og lokalt.

Norge ligger langt framme når det gjelder registerdata, noe som gir gode muligheter til å fornye metodene for regionale analyser og til å gi mer innsikt i resultater og effekter av offentlig innsats for lokal og regional utvikling. DEMOS vil støtte metodefornyelse og metodevurdering, gjerne i samarbeid med internasjonal forskning, med hovedvekt på å fange opp variasjoner i tid, rom og mellom flere nivåer.

Planforskningen har i stor grad hatt fokus på planlegging som lokalpolitisk styringsredskap, planprosesser og plansystemer. Dette omfatter både areal- og samfunnsplanlegging og økonomi- og virksomhetsplanlegging. Det er behov for mer kunnskap både om hvordan plansystemet fungerer som nasjonalt styrings- og utviklingssystem, som samordningsredskap (både vertikalt og horisontalt), som redskap for samarbeid mellom offentlig og privat sektor og evne til å gi effekter på samfunnsutviklingen. I hvilken grad makter plansystemet å løse vanskelige interessekonflikter? I hvilken grad utnytter kommuner og fylkeskommuner sine handlingsrom gjennom planlegging? Det er behov for å se på hvordan kommuner og fylkeskommuner kan samarbeide i byregioner, men også hvordan lokale myndigheter kan planlegge for samfunnsutvikling i mindre regioner.

Det har vært lite oppmerksomhet rundt kunnskapsgrunnlaget for planleggingen og planleggingens resultater og lite forskning om konsekvenser av byspredning, kompakte byer og knutepunktfortetting. Det er også behov for mer kunnskap om utvikling av attraktive byer og tettsteder basert på miljø, helse og verdiskaping. I hvilken grad er

planlegging et redskap for avveining mellom by- og stedsutvikling, verdiskaping og hensynet til bærekraft og helse?

Byregioner er et særlig interessant studieobjekt for å undersøke flere forhold DEMOS er opptatt av: regional utvikling, urbanisering, offentlige aktørers evne til å styre samfunnsutviklingen, vertikal og horisontalt samarbeid og samordning, og ulike styringsvirkemidler for slikt samarbeid, demokratisk forankring, planleggingens rolle i disse prosessene og hvordan planer blir implementert av ulike offentlige og private aktører.

Fysisk planlegging i Norge utføres i dag i større grad av private aktører enn av offentlige etater. Gjennomføringen avhenger av ressurser og prioriteringer hos private aktører. Det er behov for kunnskap om samarbeidsformer og arbeidsdeling mellom det offentlige og private aktører i et styrings- og nettverksperspektiv der makt, allianser, aktører og politikk i og utenfor plansystemet står sentralt. Det er spesielt behov for å se på sammenhengen mellom kommuneplan, regulerings- og byggesaksbehandling og utbyggingsavtaler. Det er også behov for mer kunnskap om plankompetanse i kommuner og fylkeskommuner som følge av denne markedsstyrte planleggingen og kompetanseutfordringer i offentlig sektor.

Boligpolitikken er et felt der politiske mål fastsettes av statlige myndigheter, men der lokale myndigheter i samarbeid med private aktører gjennomfører politikken. Boligproduksjonen er i hovedsak basert på et deregulert marked. Det offentliges rolle består i å sette rammebetingelser og legge til rette for at markedet bidrar med gode løsninger. Dette er utfordrende både i vekstregioner der lokaliseringen av nye boliger har stor betydning for utbyggingsmønstrene, og i spredtbygde områder der boligmarkedene er små og sårbare. Utviklingen på boligmarkedet påvirker byregioners og lokalsamfunns attraktivitet så vel som næringslivets konkurransevne. Det behov for forskning om hvordan planleggingen legger til rette for sammensatte boligbehov, i byene så vel som i distriktene.

4.4 Velferdsstatens tjenester og tjenesteytere

Kommunesektoren har ansvaret for en vesentlig del av offentlig tjenesteproduksjon, her forstått som ytelser og tilbud innenfor feltene helse, omsorg, sosial, kultur og utdanning. Forskning og utvikling knyttet til utdanning, helse og omsorg er dekket i andre programmer i Forskningsrådet (FINNUT og HELSEVEL) og prosjekter med dette som hovedfokus vil ikke finansieres under DEMOS. Mange av disse typiske velferdsoppgavene har sine røtter i lokale initiativ, men staten har siden den andre verdenskrig blitt en stadig sterkere premissleverandør. Aksepten for variasjon i tilbudet er mindre innenfor slik tjenesteproduksjon enn innenfor andre kommunale saksområder som samferdsel, tekniske tjenester, kultur og næringspolitikk. Det kan oppfattes som et paradoks at lokalpolitiske organer, som per definisjon er ment å artikulere sin egenvilje, er tillagt et så stort ansvar for den offentlige tjenesteproduksjonen. Men lokaldemokratiet og kommunen som institusjon er blitt vurdert å bidra til best mulig lokal tilpasning av den nasjonale politikken til lokale forhold. Lokal tilpasning forutsetter at kommunene har en betydelig grad av frihet med hensyn til hvordan oppgavene skal utføres og i prioriteringen mellom oppgaver. Hensynet til likeverdig tjenestetilbud ivaretas dels gjennom økonomisk utjevning, lovgivning/reguleringer og tilsyn, dels gjennom kommuners bruk av lokal kunnskap, lokale tilpasninger og prioriteringer og lett tilgjengelige korrigerings- og påvirkningsmekanismer. DEMOS vil sette søkelys på hvordan og i hvilken grad det

statlige styringssystemet bidrar til å realisere målsetninger om likeverdig tjenestetilbud og effektivitet.

Stor grad av delegering av ansvaret for iverksetting av nasjonale velferdstjenester til kommunesektoren, er et hovedelement i den nordiske modellen. Struktur- og oppgavereformer diskuteres i alle de nordiske landene. Reformene trekker i ulike retninger. DEMOS ønsker å få belyst denne utviklingen og om det fortsatt er meningsfylt å snakke om en nordisk modell når det gjelder kommunalt ansvar for velferdstjenester, lokal organisering av tjenesteproduksjonen og statlig regulering av innhold og kvalitet i tjenestene. Går utviklingen i retning av større heterogenitet i Norden? Speiler utviklingen et endret syn på kommunens og lokaldemokratiets plass i styringssystemet, og på forholdet mellom innbyggeren og kommunen?

Kommunalt ansvar er ikke ensbetydende med at oppgavene løses av kommunale organer. Private aktører, både kommersielle og frivillige/sivilsamfunnet, står i mange tilfeller for selve tjenesteproduksjonen. Hva er kostnadene og gevinstene ved slike modeller? Kan offentlige og private aktører fungere på samme marked? Hvordan utfyller og utfordrer offentlig-private samarbeid demokratiet, sentralt og lokalt? Kan økt individualisering og bruk av skreddersøm forskyve og utfordre grensene for hva det offentlige skal ta ansvar for?

DEMOS ønsker å frambringe mer kunnskap om hvordan kommuner og fylkeskommuner utøver rollen som tjenesteprodusent. I hvilken grad opptrer de som aktive eiere av barnehager, skoler og sykehjem og hvordan fyller de rollen som bestillere av slike tjenester? Hvordan opptrer de som eiere av fysiske fellesgoder som grøntområder, veier og kultur? Benyttes kvalitetsindikatorer aktivt i beslutningsprosesser og i oppfølgingen av virksomhetene? Hvilke typer av kvalitetsindikatorer brukes i så fall? Hvem driver fram kvalitetsutviklingen? Er det innbyggere og brukere, lokalpolitikere, profesjoner eller statlige sektormyndigheter?

Profesjonsutøvere som leger, psykologer, lærere, planleggere og sosialarbeidere har viktige roller i moderne velferdsstater og for samfunnsutvikling. De utreder tjenestebehov og tar beslutninger om tiltak for den enkelte bruker. Kvaliteten på profesjonsutøvelsen berører mange, og tilliten til kommunene og lokaldemokratiet knyttes gjerne tett opp til hvordan profesjonene møter og behandler brukerne. Det er behov for å drøfte grunnlaget og betingelsene for god profesjonsutøvelse og dermed også kvalitet og likebehandling i kommunale tjenester og oppgaver. I hvilken grad, og på hvilken måte, kommer den politiske og administrative styringen av tjenestene i konflikt med effektiv og autonom profesjonsutøvelse? Hvordan er forholdet mellom politikk og fag? Hvilken status har likebehandlingsprinsippet, effektivitet og demokrati?

Innovasjon og anvendelse av ny teknologi vil være nødvendig for å løse de framtidige utfordringene. Hvilke nye løsninger vil offentlig sektor utvikle og ta i bruk? Hva kjennetegner kommuner som er innovative og som raskt tar i bruk ny teknologi? Hvordan påvirkes innovasjonstakten av styrings- og finansieringssystemet? I hvilken grad bruker borgerne de nye løsningene? Er det variasjoner mellom grupper av brukere i utnyttelsen av de nye kommunikasjons og teknologiløsningene?

Effektivitetsanalyser viser at det er betydelig variasjon mellom kommunene i hvor mye tjenester de får ut av ressursene de disponerer. Det er viktig å videreutvikle disse studiene,

det gjelder både datagrunnlag og metoder. Det er spesielt viktig å utvikle og inkludere bedre mål på kvaliteten i tjenestetilbudet og få mer kunnskap om hva som kjennetegner effektive kommuner som samtidig gir tjenester av høy kvalitet. Har de valgt en annen organisering og finansiering av tjenesteproduksjonen enn andre kommuner? Gjøres virksomhetene ansvarlige for resultater, og er de mer autonome i oppgaveløsningen?

5 Internasjonalt samarbeid

DEMOS ønsker komparative prosjekter basert på data fra flere land og med aktivt internasjonalt samarbeid. Internasjonalt samarbeid er en forutsetning for å heve kvaliteten i norsk forskning ytterligere. Det er viktig at forskere inngår i samarbeid med forskere og forskningsmiljøer i land hvor forskningen er av god kvalitet og relevant for de spørsmålene som programmet tar opp. DEMOS vil vektlegge internasjonalt samarbeid og forskermobilitet i tildeling av midler, jf. Forskningsrådets internasjonale strategi 2010–2020.

Økt norsk deltagelse i EUs program for forskning og innovasjon Horisont 2020 er et mål. DEMOS vil i tråd med regjeringens forskningspolitikk¹ oppmuntre forskere til å delta i det europeiske forskningsområdet og Horisont 2020, i tillegg til det bilaterale forskningssamarbeidet med land som Norge har forskningsavtaler med. Det er et mål for DEMOS å bidra til å øke antallet forskere og forskningsmiljøer i Norge med finansiering fra internasjonale finansieringskilder.

Som del av det europeiske forskningssamarbeidet deltar Norge i en rekke samarbeid der en søker å samordne nasjonale forskningsprogrammer. Et av disse er Joint Programming Initiative (JPI) Urban Europe hvor urbaniseringen og dens utfordringer og muligheter er sentrale tema. DEMOS vil vurdere om deler av programmets midler skal inngå i fellesutlysninger i JPI Urban Europe.

DEMOS vil ta i bruk følgende virkemidler for å styrke internasjonalt forskningssamarbeid

- gjøre kjent Forskningsrådets ulike støtteordninger for bilateralt forskningssamarbeid og for posisjonering og prosjektetablering med tanke på søknader til EUs program for forskning og innovasjon
- finansiere deltakelse på internasjonale konferanser, og i internasjonale samarbeidsnettverk
- stimulere til bruk av felleseuropeisk infrastruktur
- kreve at forskningsprosjekter har mål om publisering i internasjonale tidsskrifter
- stimulere til kontakt og prosjektsamarbeid med utenlandske forskere og miljøer som er relevante for DEMOS-forskningen, f.eks. gjennom nettverksmidler
- sørge for at informasjon om programmet og prosjektene er tilgjengelig på engelsk
- delta i ulike former for internasjonalt samarbeid på programnivå

¹ Regjeringens strategi for forsknings- og innovasjonssamarbeidet med EU, 5. juni 2014

6 Kommunikasjon og formidling

DEMOS skal tenke offensivt om kommunikasjon og formidling, være en pådriver for å synliggjøre funn og resultater fra programmet, og bidra til at det bygges gode, varige relasjoner mellom forskere og brukere på feltet. Programmet skal bidra til at forskning om demokrati, styring, planlegging, forvaltning og samfunnsutvikling blir et godt kunnskapsgrunnlag for politikktutvikling innenfor disse feltene. Det er et mål å gjøre forskningen kjent for aktuelle målgrupper og tilrettelegge for at forskningen tas i bruk. Ansvar for arbeidet vil være delt mellom prosjektene som finansieres av programmet, programstyret og administrasjonen i Forskningsrådet. Brukerrelevans og formidlingsplaner vil vektlegges i søknadsbehandlingen. Programmets nettsider skal oppdateres jevnlig med nyheter om prosjekter, forskningsresultater, aktiviteter og utlysingsplaner.

Programmets primære målgrupper er

- myndigheter, politikere og offentlig administrasjon på alle nivåer – nasjonalt, regionalt og lokalt
- interesseorganisasjoner og andre aktører i arbeids- og næringslivet og sivilsamfunnet
- forskere og utdannings- og forskningsmiljøer, nasjonalt og internasjonalt

DEMOS skal legge vekt på at forskningen formidles på følgende måter

- vitenskapelig formidling
- brukerrettet formidling
- allmennrettet formidling

Vitenskapelig formidling fra forskningsprosjektene er de forskningsutførende institusjonenes ansvar. Det er et mål for programmet å bidra til økt vitenskapelig publisering nasjonalt og internasjonalt.

Brukerrettet formidling. Programmet vil legge vekt på formidling av forskningen til relevante brukere. Dette kan for eksempel gjøres gjennom ulike typer arrangementer som møter, konferanser og seminarer, og gjennom 'policy briefs' skrevet av forskerne i prosjektene. Formidlingen kan både gjelde prosjektresultater og nasjonal og internasjonal kunnskapsfront, rettet mot norske brukere. For noen prosjekter er det aktuelt å trekke brukere inn ved utforming av prosjektene slik at brukerrelevansen blir ivaretatt. For noen prosjekter kan det også være ønskelig å etablere en form for brukerpanel eller referansegruppe for å gi prosjektet et større tilfang på synspunkter fra brukere, både i forbindelse med strategiske tiltak og aktiviteter knyttet til formidling og bruk av forskningen. I tillegg vil dialogen med brukerne underveis og i sluttformidling skje på ulike møteplasser i regi av programmet, prosjektene eller brukerne selv. Det er ønskelig at prosjektene publiserer i tidsskrifter med Open Access, og der det er hensiktsmessig tar i bruk nye plattformer for formidling og dialog, så som bruk av blog'er, sosiale media, YouTube, TED talks og lignende. Relevante samfunnsaktører vil kunne høres i viktige programstrategiske prosesser.

DEMOS vil:

- stimulere til bruker- og allmennrettet formidling, og legge til rette for at forskningen blir debattert, formidlet og anvendt
- ha representanter for relevante brukere i programstyret, og høre relevante samfunnsaktører i viktige programstrategiske prosesser
- ta initiativ til og finansiere oppsummeringer av eksisterende forskning
- finansiere ulike typer arrangementer som møter, konferanser og seminarer for formidling av prosjektresultater og nasjonal og internasjonal kunnskapsfront, rettet mot norske brukere
- trekke brukere inn ved utforming av prosjektene der dette er hensiktsmessig
- for prosjekter der dette er relevant, etablere brukerpanel eller referansegruppe for å gi prosjektet et større tilfang på synspunkter fra brukere
- fasilitere og forvente dialog med brukerne underveis og i sluttformidling på ulike møteplasser i regi av programmet, prosjektene eller brukerne selv

Allmennrettet formidling av forskningsresultater er først og fremst forskernes og forskningsmiljøenes ansvar. Det skal legges til rette for at forskningen blir debattert, formidlet og anvendt. Elementer både i det bruker- og allmennrettede arbeidet er oppdaterte nettsider i prosjekt- og programregi, målgruppetenkning i prosjektene – kunnskapsoversikter, syntetiseringer og oppsummeringer av ny og eksisterende forskning, tilrettelegging for medieprofilering og populærvitenskapelige bidrag fra prosjektene, i form av bøker og artikler, kronikker og deltakelse i offentlige debatter.

7 Budsjett

DEMOS finansieres i hovedsak gjennom årlige bevilgninger fra Kommunal- og moderniseringsdepartementet for programperioden 2015-2024. Programmet har en tentativ totalramme på 300 mill. kr. Budsjettrammen fastsettes av Stortinget. I 2015 er rammen 20,7 mill. kr. Deler av disse midlene skal dekke forskningsprosjekter som startet under DEMOSREG.

8 Programmets grenseflater til andre virkemidler og programmer i Forskningsrådet

DEMOS er det programmet i Forskningsrådet som finansierer den generiske forskningen om styring, planlegging og forvaltning. Programmet favner temaer og problemstillinger som har grenseflater mot flere andre programmer og aktiviteter i Forskningsrådet. Samarbeid med andre programmer eller aktiviteter kan være aktuelt når dette kan løfte forskningen eller enkelttema under DEMOS. Dette kan for eksempel være

- samordning av, eller felles, utlysninger
- felles formidlingsarrangementer
- felles temamøter
- felles mobilisering for deltakelse i Horisont 2020 (eller andre internasjonale arenaer)
- samarbeid i JPI Urban Europe eller andre relevante JPIer

Programmene og aktivitetene som er mest relevant i denne sammenhengen er:

CEF - Connecting Europe Facility, er et europeisk samarbeid der Norge deltar med midler til IKT-forskning.

EVASAM: Forskningsbasert evaluering av Samhandlingsreformen innhenter kunnskap slik at måloppnåelsen både kan vurderes løpende i gjennomføringsperioden (2012-16) og samlet ved utgangen av perioden.

Europa i endring (EUROPA) er Forskningsrådets satsing på forskning om endringsprosesser i Europa og Norges forhold til dem, herunder betydningen av Norges avtaler med EU for samfunnsutviklingen i Norge.

FINNUT: Forskning og innovasjon i utdanningssektoren er et stort program med fire prioriterte forskningsområder. Særlig ett av disse har grenseflater mot DEMOS: Styring, ledelse, organisering og resultatoppnåelse.

FORINNPOL: Forskning for forsknings- og innovasjonspolitikken skal bidra til kunnskapgrunnlaget for utforming og gjennomføring av forsknings- og innovasjonspolitikken.

Forskningsrådets satsing på innovasjon i offentlig sektor der blant annet følgende inngår: Offentlig sektor-ph.d. – OFFPHD, som skal bidra til økt kompetansebygging og forskningsinnsats i offentlige virksomheter, økt forskerrekruttering og økt samspill mellom academia og offentlig sektor.

Forskning og innovasjon i kommunesektoren – FIKS. Programmet, som er i støpeskjeen, skal mobilisere til innovasjonsrettet forskning i kommunesektoren.

HELSEVEL: Gode og effektive helse-, omsorgs- og velferdstjenester er Forskningsrådets store tjenesteforskningsprogram. Tjenesteforskning og tjenesteinnovasjon er hovedelementene i programmet. Tjenestene som inngår er helse- og omsorgstjenester, arbeids- og velferdstjenester og barnevernstjenester.

IKTPLUSS: Forskningsrådets IKT-satsing. IKTPLUSS skal styrke kvaliteten, dristigheten og relevansen til norsk IKT-forskning og innovasjon, og bygge et slagkraftig IKT-miljø i Norge som byr på innovative løsninger og skaper verdier for samfunnet.

KLIMAFORSK er et stort program for klima og som skal gi ny kunnskap om klimasystemet, klimaets utvikling, og direkte og indirekte effekter av klimaendringer på natur og samfunn som grunnlag for samfunnsmessige tilpasningstiltak.

MILJØFORSK er et bredt, tverrfaglig forskningsprogram som skal gi kunnskap om sentrale miljøspørsmål og danne grunnlag for politikkutforming.

Porteføljegruppe for by- og tettstedsrelevant forskning. Forskningsrådets ulike initiativ innenfor by- og tettstedsrelevant forskning finner sted i flere programmer. Disse har fra 2014 formet en gruppe slik at synergier mellom aktivitetene kan samordnes.

SAMRISK: Samfunnssikkerhet og risiko har som formål å øke kunnskap om trusler, farer og sårbarhet, om hvordan forebygge uønskede hendelser og styrke krisehåndteringen. Særlig det prioriterte forskningsområdet "Samarbeid, ledelse og organisering" har grenseflate mot DEMOS.

VAM: Velferd, arbeidsliv og migrasjon. Særlig tre av de prioriterte forskningsområdene har grenseflater mot DEMOS: "Politikkens prosesser, legitimitet og normative grunnlag"; "Produksjon, kvalitet og effekt av velferdstjenester"; og "Verdiskaping, arbeidsmarkedet og arbeidslivets organisering".

VRI: Virkemidler for regional FoU og innovasjon er Forskningsrådets satsing på innovasjon gjennom samhandling. VRI skal utvikle kunnskap om og evne til samhandlings- og innovasjonsprosesser i regionene og fremme forskningsbasert innovasjon i norsk nærings- og arbeidsliv. Fra 2017 har Forskningsrådet foreslått at elementer i VRI videreført i henholdsvis ny regional satsing i Forskningsrådet, og i programmet Forskning for forsknings- og innovasjonspolitikken (FORINNPOL).

9 Organisering

Divisjon for samfunn og helse har det overordnede ansvaret for programmet, og har også oppnevnt programstyret for DEMOS. Programmet ledes av programstyret som opptrer på vegne av Forskningsrådet. Programstyret er ansvarlig for at programmet når de oppsatte målene og gjennomføres på en mest mulig effektiv måte i henhold til de planene som er lagt og innenfor de rammene som er vedtatt av divisjonsstyret. Programstyrets oppgaver er primært av strategisk karakter. Programstyret er underlagt og rapporterer til divisjonsstyret gjennom avdelingsdirektør og divisjonsdirektør. Forskningsrådets administrasjon har ansvaret for driften av programmet.

Sammensetning

Programstyret er oppnevnt fra 10.2.2015 – 31.12.2018, og består av følgende personer:

Professor Terje P. Hagen, Universitetet i Oslo, *leder*

Førsteamanuensis Marcus Buck, Universitetet i Tromsø

Professor Eva Falleth, Norges miljø- og biovitenskapelige universitet

Førsteamanuensis Ulla Higdem, Høgskolen i Lillehammer

Seniorforsker Anne Jensen, Aarhus universitet

Forsker Åsmund Arup Seip, Fafo

Avdelingsleder Lasse Jalling, KS

Ekspedisjonssjef Hallgeir Aalbu, Kommunal- og moderniseringsdepartementet

Professor Eirik Holmøyvik, Universitetet i Bergen (varamedlem)

Rådmann Gro Herheim, Svelvik kommune (varamedlem)

Monitorering og evaluering

Programstyret og administrasjonen har et ansvar for å vurdere behovet for monitorering og evaluering og av DEMOS, og at vedtatte planer for monitorering og evaluering følges opp. Monitorering av programmet vil først og fremst skje gjennom porteføljeanalyser og oppsummeringsrapporter av prosjektene som finansieres av DEMOS i programperioden. Porteføljeanalysene vil gi en kunnskapsoversikt og et grunnlag for bl.a. å vurdere utforming av kommende utlysninger av hele eller deler av programplanen. Midtveis i programperioden skal programstyret vurdere om det er behov for en gjennomgang eller lignende av DEMOS programmet. Det er divisjonsstyret som har ansvaret for en eventuell evaluering av programmet, som kan dreie seg om det faglige innholdet i programmet, programmets måloppnåelse, resultater og effekter eller om måten programmet er organisert på er hensiktsmessig for å oppnå programmets mål.

Norges forskningsråd

Drammensveien 288
Postboks 564
1327 Lysaker

Telefon +47 22 03 70 00
Telefaks +47 22 03 70 01
post@forskningsradet.no
www.forskningsradet.no

Utgiver:

© Norges forskningsråd
Demokratisk og effektiv styring,
planlegging og forvaltning – DEMOS
www.forskningsradet.no/demos

Design omslag: Design et cetera AS
Foto omslag: Scanpix
Trykk: 07 Gruppen
Opplag: 100

Oslo, juni 2015

ISBN 978-82-12-03439-6 (trykk)
ISBN 978-82-12-03440-2 (pdf)

Publikasjonen kan bestilles og lastes ned på
www.forskningsradet.no/publikasjoner